

Madarak és szárnyak a régi magyarországi irodalomban

Egy örökzöld motívum röppályája Zrínyi, Gyöngyösi és Esterházy költészetében

„... madarak repdessenek a föld felett, az ég mennyezetének színén.” (Ter 1,20)

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék.....	2
Bevezetés	3
Madarak, szárnyak és tollak Zrínyi Miklósnál.....	6
Gyöngyösi István poézisének motívumgazdagsága	17
Esterházy Pál változatos madárvilága	28
Berekesztés	36
Felhasznált irodalom	37

Bevezetés

Az állatábrázolások a képzőművészetben és az irodalomban is egyaránt a kezdetek óta jelenlévő elemek. Számos létező és az emberi fantázia által létrehozott élőlény épült be az alkotók eszköztárába, amelyek folyamatosan képesek újra meg újra felbukkanni, ismét aktuálissá válni.¹ Ilyen teremtmények a madarak mellett például a kutyák², az oroszlánok³ és az elefántok⁴ is.

A madár-motívum egy nagyon gyakori, színes és sokrétű eleme az irodalomnak. Az a különlegessége, hogy teljesen eltérő érzésekhez, fogalmakhoz társítható, attól függően, hogy ennek a szárnyas lénynek mely tulajdonsága kerül kihangsúlyozásra. Rengeteg lehetőséget hordoz, és ezeknek a megragadása mágnesként vonzotta a múlt költőit, de a mai napig sem vesztett semmit népszerűségéből.

Általában ezt az állatot egy magasabb szféra képviselőjeként, az ég és a föld közötti kapcsolattartás, az istenekkel való kommunikálás eszközeként, a lélek és a szellem szimbólumaként szokták emlegetni. A szárnyaló madár a szabadság, a kalitkába zárt vagy sebzett viszont a rabság megtestesítője. A fészekrakás kifejezheti a megállapodást, a családalapítást, a vándormadarak visszatérése pedig a megújulást és újrakezdést. A dögevők legtöbbször negatív jelentésben szerepelnek, a halál kegyetlenségét, pusztító erejét, a démoni hatalmat képviselik elsősorban.

Sasok, csalogányok, hollók, darvak, sármányok, cinegék, hattyúk... Ezek a madarak számos más társukkal együtt fellelhetőek a költészetben. Vannak olyanok is, amelyekhez állandósult jelentések kapcsolódnak. Ilyenek például a szerelmeseket megtestesítő, turbékoló gerlepárok, a békét kifejező galambok, a bölcsességet szimbolizáló baglyok, vagy a varjak, melyekhez fekete színük és kellemetlen hangjuk miatt az elmúlás képe társul. A fecskékre és a gólyákra a tavasz hírnökei kifejezés ragadt rá, az utóbbihoz pedig a gyermekáldás motívuma is szorosan hozzátapad. A kakasokhoz a reggeli ébresztés, kapirgálás, keresgélés nőtt, a fülemülékhez, pacsirtákhoz és rigókhoz a dalolás és a gyönyörködtetés.⁵

¹ *Physiologus – A Zsámboki-kódex állatábrázolásaival*, ford. MOHAY András, utószó KÁDÁR Zoltán, Bp., Helikon, 1986, 93.

² KÁTAY-BARBA Rafael Péter, *Kutyák a magyar krónikaábrázolásokban*, História, 2011/3, 13.

³ BÉKÉS Enikő, *Tu princeps hominum, princeps leo nempe ferarum, avagy Mátyás király és az oroszlán-fiziognómia = Humanista műveltség Pannóniában*, szerk. BARTÓK István, JANKOVITS László, KECSKEMÉTI Gábor, Pécs, Művészetek Háza, Pécsi Tudományegyetem, 2000, 123–132.

⁴ BÁRCZI Ildikó, *Elefánt = Neolatin irodalom Európában és Magyarországon*, szerk. JANKOVITS László, KECSKEMÉTI Gábor, Pécs, JPTE, 1996, 201–204.

⁵ *Szimbólumtár*, szerk. PÁL József, ÚJVÁRI Edit, Bp., Balassi, 2001, 325–327.

Elég megfigyelni hagyományainkat, szólás- és közmondásainkat. Tele vannak olyan madarakat szerepeltető fordulatokkal, melyek régről öröklődtek tovább, és a mai emberek tudatában, mindennapjaiban is élénken élnek. Ezek változatosabbá, sokszínűbbé teszik a beszélt nyelvet és a használók hétköznapi kommunikációját. Ilyenek például a következők: madarat lehet vele fogatni; madarat tolláról, embert barátjáról; ritka, mint a fehér holló; sokat akar a szarka, de nem bírja a farka; szabad, mint a madár; egy fecske nem csinál nyarat. Gyakran használt kifejezéseknek számítanak még azok is, hogy madárlátta, ne vészmadárcodj, kakaskodj vagy páváskodj, sasszeme van és madárnak nézi.

Herman Ottó *A madarak hasznáról és káráról* című, lexikonhoz hasonló könyvében is szerepet kaptak a fentiekhez hasonló szófordulatok. A magyarság és a madarak kapcsolatát a következőképpen fejezi ki: „Nem igen van a földkerekségnek oly népe, a mely a madár életének megvigyázásában és magyarázásában vetekedhetnék a magyarral.”⁶ Ezt az állítást a szerző több olyan példával is szemlélteti, melyekben népi bölcsességek fogalmazódnak meg ezeknek a repülni tudó állatoknak a felhasználásával. A példázatszerű szólásmondásokat értelmezi is Herman Ottó, megmagyarázza őket az olvasóknak. A könyv végén pedig külön részt szentel a madarakról és a különböző fajokról szóló kifejezések felsorolásának, számbavételének. Így hívja fel az írását forgatóknak a figyelmét arra, hogy milyen változatos is az ország élővilága, valamint hogyan illeszkednek be ezek a teremtmények a magyar nyelvbe.

Ehhez a témához kapcsolódik a szárny motívuma is, mely általánosan megközelítve jelképezheti a felemelkedés képességét, így az akadályok legyőzését, a határok átlépését és az önfelülmúlást. A létszintek közötti minőségi ugrást is ábrázolhatja, mert a repülés a gravitáció és más fizikai törvények legyőzését jelenti. Emiatt a lebegés, az evilági súlyoktól mentes könnyedség kifejezőeszköze is lehet. Az emberben is kezdetektől fogva ott rejtőzik a repülés iránti vágy, hogy egy teljesen más perspektívából szemlélhesse a világot anélkül, hogy bármilyen segédeszközt használna. Ezen kívül minden olyan létezőt ábrázolhatnak szárnyal, ami égi, légi, mint például a szél, a szivárvány, a csillagok, a bolygók, a napszakok, az évszakok, illetve maga az idő is. Idetartoznak még az elvont fogalmak is, mint a gyorsaság, ifjúság, szerelem, győzelem, hír, gond, fantázia, szabadság és lélek.

A madarak kapcsán a tollazatukat is fontos megemlíteni. Felhasználásuk széleskörű, de ha irodalomról van szó, akkor mindenki a pennára gondol legelőször. A madártollhoz szervesen hozzátapad az írás és az alkotó tevékenység is. Elengedhetetlen kellékként szolgált

⁶ HERMAN Ottó, *A madarak hasznáról és káráról*, Bp., 1901, 13.

ez az íróeszköz azoknak, akik elképzeléseiket papírra szerették volna vetni, hogy gondolataik ne vesszenek a feledés homályába, hanem maradandóvá váljanak. A költészet az idők folyamán összekapcsolódott a hivatás fogalmával is, és ezt előszeretettel érzékeltették ennek a használati tárgynak a megjelenítésével, ábrázolásával. Mindemellett gyakran összeforrt a toll képe a tintával, mely szintén szükségszerű kellék volt ennél a foglalkozásnál.

Már a keresztény hagyományban is megjelenik ennek az állatnak az alakja, nemcsak a bibliai történetekben, hanem a vallásos irodalomban is, például a legendákban. Mivel a madár szimbóluma egy tágabb jelentési összefüggésbe illeszkedik, mégpedig a repülni tudó lények világába, így a szárnyakkal felruházott angyalok, kerubok és szeráfok motívuma is ide sorolható. Emellett az ördögöket denevérszárnyakkal jelenítették meg, kifejezve az alvilághoz tartozásukat, ráerősítve a hozzájuk kapcsolódó sötétség érzésére.⁷

A szárny motívuma már az antik kultúrában is teret hódított magának. Ezt támasztja alá az ókori görög filozófus, Platón gondolata is: „A szárny természetes ereje magasba emeli a súlyosat is, oda, ahol az istenek nemzetsége lakozik; mert a testi dolgok közül a szárny az, aminek a leginkább része van az isteniben. Az isteni pedig szép, bölcs, jó, és minden, ami ezekhez fogható. Ezek táplálják és növesztik leginkább a lélek szárnyát, de a rút, a rossz és mindaz, ami az előbbiekkal ellentétes, sorvasztja és pusztítja.”⁸ Emellett a modern filozófiából sem tűntek el a madarak. Egy román szerző, Andrei Plesu etikai és a kultúrfilozófiai problémákkal foglalkozó kötetének címében ezek a repülni tudó lények kapták a főszerepet.⁹

A továbbiakban konkrét példák vizsgálata, szövegcentrikus elemzése és értelmezése következik a téma sokoldalúságának, változatosságának érzékeltetése céljából, részletesen kitérve Zrínyi Miklóstra, Gyöngyösi Istvánra és Esterházy Pálra, a barokk kor költészetének hazai képviselőire. A felsorolás madarakhoz illő csipegetés, szemezgetés a régi magyarországi irodalom alkotásaiból a teljesség igénye nélkül, érintve apróbb részleteket, valamint teljes műveket is.

⁷ *Szimbólumtár*, i. m., 432–433.

⁸ PLATÓN, *Phaidrosz*, szerk. MIKLÓS Tamás, Bp., Atlantisz, 2005, 44.

⁹ Andrei PLESU, *A madarak nyelve*, szerk. BOROS János, ford. HORVÁTH Andor, Pécs, Jelenkor, 2000.

Madarak, szárnyak és tollak Zrínyi Miklósnál

Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelem* című művének főszereplője a saját dédapja. Az ő történetének, Szigetvár védelmének a leírásában számos madárfajt szerepeltet a költő, ilyen például a galamb, sólyom, sas, ölyv, fülemüle, fecske és tyúk. A felsoroltak közül a galamb valamilyen feladatot lát el, és a történet alakulását nagyban befolyásolja. Szulimán fejében már megfordult a küzdelem feladásának a gondolata is, amikor az eseményeket gyökeresen megváltoztatja egy elfogott postagalamb titkos levele.

„Azonban egy galamb Szigetbül röppenék,
Kanizsai fészekben eztet nevelték,
Ugyan szárnyaival oda igyekezék,
Azonban ily véletlen dolog történék:

Egy ráró magasbul megszemlélé prédát,
Utánna indítja két sebes sugárát,
Az haszontalannak véli csavargását;
Hát császár sátorában elröjti magát.

Gyorsan sok bosztáncki megfogják galambot,
És eszekben vevék egy kis papirosot,
Ezt galamb Szigetbül szárnya alatt hozott,
Az császárhoz bevivék ezt az ujságot.”¹⁰

A magyar királynak címzett üzenet így az ellenség kezére kerül, és megtudják belőle, hogy a szigetvári vitézek csupán ötszázan maradtak, végső órájukat pedig nagyon közelinek érzik. Ezek után a galamb sorsának leírása is már a törökök pusztítását, a várban még életben lévő katonák végzetét előlegezi, azzal a különbséggel, hogy a madarat itt az áruló jelzővel bélyegzi meg az elbeszélő, később pedig a hősi halált szenvedőket dicsőséges fényben tünteti fel.

„Áruló madár, hol vagyon te hűséged?
Fogsz-é röpkölni, vallyon nem szégyenled?
Elárultad uradat, titkos levelét
Pogány ellenségnek kezében ejtetted.

De nem örüle sokat szabadságában,
Mert ráró mind ott kinn leste az magasban.

¹⁰ ZRÍNYI Miklós *Összes művei*, szerk., utószó KOVÁCS Sándor Iván, Bp., Kortárs, 2003, 192.

Utánna röpüle, s elkapá az szárnyán,
Kegyetlen körmével örül szaggatásban.”¹¹

Ez a közepes termetű kecses madár általában a lélek, a harmónia, a béke és a tavasz jelképe, valamint a beteljesedett szerelem szimbóluma, de a keresztény ikonográfiában a Szentlélek megjelenítője is lehet.¹² A műben ettől teljesen eltérő szerepben tűnik fel, mivel a harc folytatásáért felelős.

A barokk kor jellegzetes vonásait magán viseli a mű, rengeteg költői kép található benne. A verses eposzban felbukkanó repülő élőlények gyakran képezik hasonlatok részét, erre több példa is található Zrínyi Miklós írásában.

„Jámborúl csendeszen császár alatt jára,
De hogyha az ember fogdosni akará,
Mint az sebes sólyom, mikor kél szárnyára,
Vagy ha könnyü evét ugrik fárul fára.”¹³

Ez az idézet a Szulimán fekete lovát részletesen és aprólékosan lefestő rész egyik eleme. A paripának ugyan véres és kidülledő szemei, tajtékoz szája van, de ezek mellett több állat legkiválóbb tulajdonságai is egyesülnek benne. A következőben pedig az egyik szigetvári vitéz ábrázolása kapcsán jelenik meg egy másik madár.

„Vid várbul kijüve, mint egy keselyő sas,
Kinek orra, körme fegyveres és horgas:
Igy Deli Vid körül mindenütt fényes vas,
Sisakja fejében haragossan tollas.”¹⁴

Deli Videt Demirhám nevű ellensége hívta ki párbajra, s Zrínyi a magyar fél megjelenítésére egy ragadozót használ fel, felerősítve ezzel a harcos mérhetetlen erejét és tekintélyt parancsoló, félelmet keltő személyét.

Több harcos és viaskodó jelenet megrajzolásánál is alkalmazta Zrínyi a ragadozó madarak figuráját. A következőkben a dominánsabb, fenyegetettséget kifejező és rettegést keltő állatok mellett a kiszemelt zsákmányaik is konkretizálva vannak.

„Heában Embrulah kilövi puskáját,
Mert meg nem találja az horvát leventát;
Ő pedig kikapja sereg közt Embruláht,
Mint nagy saskesellü szép hattyu madarat.”¹⁵

¹¹ Uo., 193.

¹² *Szimbólumtár*, 169–170.

¹³ ZRÍNYI, i. m., 41.

¹⁴ Uo., 160.

Ebben az töredékben Badankovics ejti foglyul áldozatát, akinek később ki is oltja életét. A hattyú szimbolikája nagyon összetett, tovább szélesíti magát a költői képet, és előhív egy mélyebb jelentésréteget is. A hosszú nyakú, kecses és méltóságteljes vízimadárhoz fehér színe miatt a tisztaság, az őszinteség fogalmai kapcsolódnak. Ezek mellett a költészet jelképe, de ebben az esetben az a vélekedés is érdekes, hogy a hattyúk megérik saját haláluk közelségét, és csodálatos dalban fejezik ki elkeseredettségüket és szomorúságukat.¹⁶ A régi magyarországi irodalomban Gersei Albertnél, a *História egy Árgius nevű királyfiról és egy tündér szűzleányról* című munkájában is megjelenik ennek a sokrétű állatnak a figurája. A tündérleány hattyú alakot képes öltetni, és még a leírásában is hangsúlyosan jelen van ennek a fehér madárnak a motívuma:

„Termete szép karcsú, magas állapotja,
Fejér az ő teste, mint hattyúnak tolla,
Istenasszony módra termett ábrázatja,
Gyenge, ékes, lassú zengedező szava.”¹⁷

Embrulah énekes apródként tűnik fel a műben, akinek leírásában szintén megjelenik a madár-motívum.

„Nezér Cselebinek vala kedves fia,
Minden tudománnyal mert elméje rakva,
Ő Musáknak vala szerető szolgája,
Ő kobzot, ő miszkált, ő chingiát tuda.

Ő szerecsen tökkel tett szégyent nagy Pánnak,
Énekével penig szép bilbil madárnak...”¹⁸

Még a fiú halála is olyan, mintha egy énekes madár megölését vetné papírra a mű szerzője. Ezeknek az élőlényeknek a legmeghatározóbb jellemzőjük és lételemük a dalolás. Olyanok, mintha a torkukban valamiféle belső hangszert hordoznának, és azzal ejtik bámulatba a hallgatóságukat. A török dalnok is hasonló értékeket képviselt, és feltehetőleg a magyar vitéz is éppen ezért a nyakát elvágva gyilkolta meg azt, aki más isten dicséretére használta fel képességeit.

„Látja Badankovics, nem viszi békével
Az török gyermeket, szablyája élével

¹⁵ Uo., 148.

¹⁶ *Szimbólumtár*, i. m., 201–202.

¹⁷ GERSEI Albert, *Árgius históriája*, kiad., jegyz. STOLL Béla, bev. NAGY Péter, Bp., Szépirodalmi, 1986, 67.

¹⁸ ZRÍNYI, i. m., 148.

Felnyitja szép torkát, mely szép énekével
Erdőt, mezőt töltött sok gyönyörűséggel.”¹⁹

Az előbbi felvetéshez hasonló példaként szolgálhat egy másik részlete is Zrínyi Miklós művének, amelyben egy ölyv és egy szárnyas tölti be az üldöző és a zsákmány szerepét. Szulimán egyik vezére, Ali bég táboraik felszámolását és csapataik hazatérését sürgette, mielőtt még nagyobb károkat nem szenvednek a további harcok folyamán. A ragadozó madár prédájának menekülése az, amihez a saját embereinek megfutamodását, a bátornak hitt török katonák meghátrálását hasonlítja. „... Az kiket mi oroszlanoknak tartottunk,/ Ugy megszeligyültek, mint ölyv előtt vad tyúk.”²⁰ Már a *Szigeti veszedelem* elején is világossá válik az olvasó számára, hogy a hadvezér Zrínyitől és csapataitól kifejezetten tartanak a törökök, és ezt más formában, egy természeti képpel élve is kifejezésre juttatja a szerző. Ebben a leírásban ugyan nincsenek madarak, de a légies közegben történő gyors mozgás, a szárnyalás az, ami hozzákapcsolja magához a témához a szövegrészletet.

„Török táboroknak utolsó romlásra
Elég volt mondani: Zrini vagyon harcban,
Mint folyó szél előtt siet forgásában:
Ugy sietett futni török hazájában.”²¹

Ebből is a magyar oldal kiváló irányítását, elsőpró és megfélemezhetetlen erejét lehet érezni.

Az is hangsúlyos a barokk eposzban, hogy a hadvezér Zrínyi ezt a hatalmát és erkölcsi kiválóságát Isten áldása miatt tudhatja magáénak. Hűséges követőjeként és alázatos szolgájaként a Mindenható kegyelmét élvezzi, akinek minden nap hajnalhasadáskor hálát ad, és megköszöni végtelen jóságát. Egy ilyen fohász kapcsán adja az író a főszereplő szájába a következőket, amiben kifejeződésre jut az emberi gyarlóság az isteni dicsőséggel szemben.

„Mert az én érdemem nálad annyit téssen,
Mennyi vizet kis fecske szájában veszen
Az megmérhetetlen tengermélység ellen,
Annyi én érdemem te kegyelmed ellen.”²²

A halandóság és földi lét cselekedetei eltörpülnek a Mennyei Atya felfoghatatlan nagysága és irgalma mellett. Akárcsak egy apró fecske munkálkodása a Teremtő maradandó alkotásához képest. Zrínyi imája meghallgatásra talált, Isten válaszában pedig megosztotta a feszület előtt

¹⁹ Uo., 148.

²⁰ Uo., 186.

²¹ Uo., 44.

²² Uo., 45.

térdeplővel sorsának rejtelmes titkait. Elárulta, hogy a hadvezér mártírhálált szenved majd, de megnyugtatásaként a következőkkel fejezte be a jövődölését:

„De az te fiad, György, támasztja nemedet,
Felserkenti fénnel tündöklő nevedet,
Mint phoenix hamubul költi nemzetségét:
Ugy okossággal ez megtartja hiredet.”²³

Ebből világossá válik, hogy Zrínyi kitartása és elszánt cselekedetei nem hiábavalóak, mert nemes célért küzd, családja hírneve pedig újjá fog éledni. A mitikus főnix motívuma a körforgást, a megújulást, a megerősödést jelképezi, mivel különböző hagyományok úgy tartják, hogy a halott madár hamvaiból egy új születik. Egyes legendák szerint a főnix sebei maguktól begyógyulnak, ezért gyakorlatilag elpusztíthatatlan élőlényként élnek az emberek tudatában. A keresztény kultúrában az időszakos megjelenés, az örök élet és feltámadás jelképe, valamint Krisztus-szimbólumként is gyakran előfordul.²⁴

A költeményen belül megjelenik egy szerelmi szál is, amit az antik figura, Cupido nyíla igézett elő Delimán szívében. Felébresztette benne a vágyódást Cumilla személye iránt, akinek Rustán nevű férjét ő maga ölte meg. A szerelem témájához gyakran kapcsolódnak különböző madarak, s ez ebben az esetben sincs másként. Amíg nem találhatnak egymásra, addig ilyen módon jelenik meg Delimán:

„Ha az fülemüle sirását hallgatja,
Annak bujához magáét hasomlitja;
Ha derült egeket az ő szeme látja,
Cumilla szépségét nagyobbabbnak gondolja.”²⁵

Egy másik helyen pedig a bús és nyughatatlan férfinak az énekes madarak dala is átértékelődik, nem szépnek, hanem keménynek hallja őket. Érzelmileg kiszolgáltatott és sebezhetőbb párja nélkül, ezért észleli a kellemes természeti jelenségeket is durvának.

„Tengelic éneke, pintyőke sirása
Nálad nélkül, mint baglyok huhogatása;
Lengedőző szellők, csurgóknak folyása,
Mint szélvész háboru és Lethe forrása.”²⁶

Zrínyi Miklós költészetére leginkább az jellemző, hogy a vitézkedést, a katonáskodást tartotta a legtöbbre. A csatában elesés, a hősi halál képe a *Szigeti veszedelem* című művében

²³ Uo., 47.

²⁴ *Szimbólumtár*, i. m., 159–160.

²⁵ ZRÍNYI, i. m., 168.

²⁶ Uo., 169.

és a *Befed ez a kék ég...* kezdetű epigrammájában is megtalálható. Az a közös bennük, hogy megjelennek mindkettőben a madarak, és ezek az állatok összekapcsolódnak a koporsó, valamint a pusztulás képével. Az elsőben a dicsőséges halálon van a hangsúly, és hogy az utókor a helyállásuk és elkötelezettségük miatt emlékezzen rájuk még hosszú időn keresztül:

„Ez a hely s ez az vár légyen dicsőségünk,
Avagy madár gyomra mi koporsóhelyünk.
Mindenképpen emberek s vitézek legyünk,
Ugy marad meg örökkén az mi szép hirünk.”²⁷

A másodikban erőteljesebb a keserű, de tisztességes vég hangulata, az elesendőség és a múlandóság:

„Befed ez a kék ég, ha nem fed koporsó,
Óram tisztességes csak légyen utolsó.
Akár farkas, akár emésszen meg holló:
Mindenütt felyül ég, a' föld lészen alsó.”²⁸

Itt a megsemmisülés törvényszerűségének, elkerülhetetlenségének érzése is jelen van. Konkrét madár, a holló kapcsolódik össze a farkas képével, és ennek a két állatnak a szerepeltetése felerősíti az elmúlás hangulatát. Akár még a sötét, többnyire fekete színük miatt is az élet végére lehet miattuk asszociálni.

A halál ilyen formában történő kifejezése már korábban is fellelhető a régi magyarországi irodalomban. Balassi Bálint *Egy katonaének* című költeményében így jelenik meg a vadállatok gyomra a holttestek koporsójaként:

„Az éles szabályokban örvendeznek méltán, mert ők fejeket szednek,
Viadalhelyeken véressen, sebekben halva sokan feküsznek,
Sok vad s madár gyomra gyakran koporsója vitézül holt testeknek.”²⁹

Balassi szerzeményében nem csak a halálhoz társítva található meg a madarak képe, mivel az első strófában a természet szépségének és harmóniájának érzékeltetésére szolgálnak ezek az állatok:

„Vitézek mi lehet ez széles föld felett szebb dolog az végeknél?
Holott kikeletkor az sok szép madár szól, kivel ember ugyan él;
Mező jó illatot, az ég szép harmatot ad, ki kedves mindennél.”³⁰

Emellett a katonáskodás kapcsán is megjelenik a szárnyas élőlények egyik képviselője:

²⁷ *Uo.*, 80.

²⁸ *Uo.*, 250.

²⁹ BALASSI Bálint *Összes művei*, kiad. ECKHARDT Sándor, I, Bp., Akadémiai, 1951, 112.

³⁰ *Uo.*, 112.

„... Emberségről példát, vitézségről formát mindeneknek ők adnak,
Midőn mint jó sólymok mezőn széllal járnak, vagdalkoznak, futtatnak.”³¹

Érdekes, hogy Balassi Bálintnak a szerelmes és istenes versei mellett ez az egyetlen olyan fennmaradt műve, amelynek teljes egészét a végvári vitézség és katonáskodás témája uralja.³² Feltételezhető, hogy a halottaknak és ezeknek az élőlényeknek az összekapcsolásában Balassi teremtett hagyományt a magyar irodalomban, a későbbi korok szerzői pedig az ő motívumából építkeztek, és ezt az erőteljes képet emelték be a saját költészetükbe is. Csonka Ferenc tanulmánya Zrínyi epigrammájához kapcsolódva még antik előzményeket is feltár, valamint arra is rávilágít, hogy a klasszikus irodalomban számos efféle mondás fedezhető még fel. Ezekben viszont nem a farkas és a holló hangsúlyos, inkább a kutya, vadállat, madár vagy keselyű képe társul a halálhoz.³³

A *Szigeti veszedelemben* több ehhez hasonló leírás is található még a fent megadotton kívül, annyi különbséggel, hogy a koporsón nincsen hangsúly. Ilyenek például: „... Bár tüzzel állj ellen én buzogányomnak,/ De étke léssz ebeknek és az hollóknak.”³⁴, valamint

„Vezérek és basák és kemény vitézek
Erős Zrínyi kardjátul megemésztöttek,
Hány ezer muszurmán fekszik ömellek,
Prédául hollóknak s körösztén ebeknek?”³⁵

Ezekben az alantas halál, az enyészet, az értelmetlen pusztulás, az emberi halandóság rajzolódik ki. Az utóbbi citátumban olvasható a *megemésztöttek* kifejezés, és ez a szóhasználat ugyan nem az állatokhoz kapcsolva szerepel a szövegben, hanem Zrínyi Miklós fegyveréhez, mégis a dögevők képét teszi hangsúlyossá, amiknek a martalékaivá válnak a küzdelmes harcban elesett katonák. Ide kapcsolódik még a következő idézet is:

„Vagy hogy fog szállani holló én mellyemre,
Vagy penig tisztesség én vitéz fejemre;
Nem hagyom Deli Vidot én szégyenemre,
Esküszöm fényes kardra és életemre.”³⁶

Az előbbieket ismerete azt engedi feltételezni, hogy ebben is egy lehetséges összecsapásban bekövetkező halált szimbolizál a fekete holló használata.

³¹ Uo., 112.

³² HARGITTAY Emil, *Az Egy katonaének mint az eszményítés verse = Irodalomtanítás a harmadik évezredben*, főszerk. SIPOS Lajos, szerk. FÜZFA Balázs, Bp., Krónika Nova, 2006, 422–427.

³³ CSOKKA Ferenc, „Mindennél feljül az ég, a föld léssen alsó.” (*Adalékok és észrevételek Zrínyi három epigrammájához*) = *Tarnai Andor emlékkönyv*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, Bp., Universitas, 1996, 57–74.

³⁴ ZRÍNYI, i. m., 61.

³⁵ Uo., 174.

³⁶ Uo., 189.

Érdekes, hogy a *Szigeti veszedelemben* a madártoll képe nem a költészettel, hanem a harccal, a katonáskodással áll kapcsolatban. Az eposz szereplőinek megrajzolásában gyakran visszatérő elem a vitézek sisakján vagy pajzsán lengedező díszítő elem kihangsúlyozása. Ez a seregszemle kapcsán is jól megfigyelhető a műben. Zrínyi Miklós strucc- és kócsagtollal ábrázolva jelenik meg dédunokája szerzeményében: „Föülte már Zrínyi is, áll az sereg előtt,/ Sisakján szép struccotoll vér haragos szellőt...”³⁷, valamint

„Két arany percecet választá azután,
Evvel jelt csinála vitéz uri karján;
Egy kócsagtollat is szegezve sisakján,
Száz aranyat kétfelé tett dolmányában.”³⁸

Ez utóbbi a hadvezér készülődését jeleníti meg a végső erőpróbát megelőzően. A madártollak felhasználására még például szolgálnak a következők:

„Mihant félre álla az vitéz kapitán,
Jün százötven karddal Novákovics Iván;
Haragos tigrisnek vagyon bőr az hátán,
Kegyetlen sastoll van szegezve paisán.

... Hát Alapi Gáspár négy ötven szablyával
Jün, van befödözve párducnak hátával,
Vitéz módra ékes szép daru tollakkal,
Bővölkedik vitézséggel s okossággal.”³⁹

...
„De mind ezek előtt megyen kétszáz lovas,
Mindenik fegyveres, és mindenik tollas,
Fénlik mindeniknél páncér, sisak s karvas,
Mindeniknek hátán egy haragos farkas.”⁴⁰

A három fenti idézet azért is fontos, mert a harcosok öltözetének leírására is nagy gondot fordít a költő, és gyakran vadállatok bőrét viselve jeleníti meg őket. Ez azért érdekes, mert ahogy Balassinál, úgy Zrínyinél is az elmúlás megfogalmazásánál nemcsak a madarak, hanem más vadak is szerepet kapnak. Ebből általánosan levonható, hogy a vitézek életének és halálának is egyaránt jelképes kísérői, valamint velejárói a madarak és a négylábú ragadozók.

³⁷ *Uo.*, 64.

³⁸ *Uo.*, 210.

³⁹ *Uo.*, 81.

⁴⁰ *Uo.*, 65.

A madártollhoz kapcsolódóan érdemes kitekintésként megemlíteni Zrínyi Miklós két másik lírai művét is. A *Peroratio* című versében a költészet fontossága mellett a vitézkedés is megjelenik: „... De hiremet nemcsak keresem pennámmal,/ Hanem rettenetes bajvivó szablyámmal...”⁴¹ Itt a két tevékenységet szinte egyenrangúnak tünteti fel a lírai én, mert mindkét elfoglaltsággal az utókor elismerését vívja ki, és azokkal szerez dicsőséget magának. A *rettenetes* és *bajvivó* jelzők miatt mégis úgy tűnik, mintha hangsúlyosabb lenne az elbeszélőben lakozó harcos beállítottság. Az *idő* és *hírnév* epigrammaciklusának egyik darabjában is előbukkan a költészet attribútumaként nevezett penna:

„Nem irom pennával,
Fekete téntával,
De szablyám élivel,
Ellenség vérivel,
Az én örök hiremet.”⁴²

Ebben határozottan megmutatkozik az elbeszélő értékrendje, egyértelműen a szellemi alkotások fölé helyezi a katonáskodást. Zrínyi itt egy látványos képpel él, melyet még markánsabbá tesz a színszimbolika is.⁴³ A *kard* és *penna*, valamint a *vér* és *ténta* ellentétpárokat már Pázmány Péter is használta korábban a *Mi az oka, hogy most nem örömet felelek Alvincinek?* címet viselő munkájában. „Noha talám nem karddal, hanem pennával, nem vérrel, hanem téntával kellene énellenem hadakoznod...”⁴⁴ Csonka Ferenc szerint nem lehet tudni, hogy innen vette-e ezeknek a szavaknak az együtt szerepeltetését a „Magyar Márs”.⁴⁵

Szárnyas lovon érkezik meg a hajnal is a *Szigeti veszedelemben*, és ez a különleges lény egy látványos képi ábrázolással a változást, a megmásíthatatlan jövőt fejezi ki. Olyan, mintha az állat magát a háborút, az összecsapást testesítené meg, és ezt a színszimbolika is felerősíti. Emellett ennek a természeti jelenségnek a leírása Szulimán szerezsen paripájához is hasonlít.

„Ihon jön szárnyas lovon szép piros hajnal,
Mosódik zablája fejrét tájtékjával,
Az ló fekete volt, de szebb Pegasusnál,

⁴¹ Uo., 246.

⁴² Uo., 250.

⁴³ KOVÁCS Sándor Iván, *A lírikus Zrínyi*, Bp., Szépirodalmi, 1985, 277–297.

⁴⁴ PÁZMÁNY Péter *Összes munkái*, II, kiad. BREZNAY Béla, Bp., 1895, 632.

⁴⁵ CSONKA, i. m., 66.

Orra likjából tűz, szeméből jön halál.”⁴⁶

A folytatásban viszont már sokkal pozitívabban jeleníti meg a költő a hajnalt. Kiemeli a legfontosabb tulajdonságát, miszerint képes elűzni a sötétséget, hogy a helyét a világosság vegye át. A környezetre gyakorolt hatásának megfogalmazásából a madarak jelenléte sem hiányozhat:

„Iffiu orcával mindent megvidámit,
Ő földből virágot szépségével indit,
Ő fülemilében keserves torkot nyit,
Ő forrást, ő folyást, erdőt mezőt ujit.”⁴⁷

Más repülni tudó lények, az angyalok szerepe is nagyon fontos Zrínyi alkotásában, mert ég és föld, az emberfeletti és a halandó világ között közvetítenek.

„Gábrriel magával azért egy sereget
Elvive gyors szárnyon, s jelül egy keresztet.
Fénlik vala az ég, merre röpülését
Tartja az szép sereg, s az ő sietését.”⁴⁸

A Megváltótól azt a feladatot kapták az angyalok, hogy a szigetvári ostromban elhunyt keresztény lelkekre leselkedő ördögöket elűzzék.

„Angyali legio szép fényes szárnyával
Fekete seregre üte bátorsággal;
De űk megesmerék előbbi próbával,
Hogy győzhetetlenek ezek hatalommal.

Azért mint forgószél, keveregnek égben,
Keservessen üvöltnek sötét fölyhőkben.
Igy kákognak hollók, ha sas jön közikben,
És éjjeli varjuk így járnak széltében.”⁴⁹

Ilyen képpel élt a szerző, mikor a mennyei seregek összecsaptak a sötétség megtestesítőivel, amiben a szárnyas angyalokon kívül még két madárfaj is jelen van. A *Szigeti veszedelem* lezárásában is ezeken a transzcendens figurákon van a hangsúly, mivel az Isten nevében harcoló, hősi halált szenvedő katonák lelkét ők emelik fel a Mindenható birodalmába:

„Angyali legio ott azonnal leszáll,

⁴⁶ ZRÍNYI, i. m., 116.

⁴⁷ Uo., 116.

⁴⁸ Uo., 212.

⁴⁹ Uo., 214.

Dicsérik az Istent hangos musikával.
Gábriel bán lelkét két tized magával,
Földről felemeli gyönyörű szárnyával.”⁵⁰

A Zrínyi Miklós írásaiban jelenlévő madarak, szárnyas lények, tollak az általa megfestett világ szerves részét képezik. A repüléshez kapcsolódó motívumai megfűszerezik, sokszor szemléletesebbé, képszerűbbé teszik a költészetét.

⁵⁰ Uo., 221.

Gyöngyösi István poézisének motívumgazdagsága

Gyöngyösi István művei közül a *Márssal társolkodó Murányi Vénus* elemzését tartalmazza a dolgozat, amelyben számos különböző formában jelenik meg a madárnak, a szárnynak, valamint a repülésnek a képe. Egyszerű díszítő elemként használja fel a költő ezeket az állatokat, amikor Cupidó kertjének idillikus feléről ír, ahol nem a keserűség és a nyughatatlanság, hanem az öröm és a békesség uralkodik:

„Hervadatlan szép fák ágakat terjesztik,
S kedves zöldségeket árnyékkal eresztik,
Kik közt az madarak szíveket gerjesztik,
S gyenge ajakokat zengésre eresztik.”⁵¹

Itt a szerelemhez egy szimbolikus helyszín társul, melynek elengedhetetlen elemei a gondtalanul daloló madarak. Szintén díszítő szerepben tűnnek fel ezek az állatok ott is, ahol Wesselényi körül már minden elcsendesedett, de ő még éjjel sem tér nyugovóra, mert csak Murány vára jár az eszében. Az író a külvilág szenderegését és pihenését helyezi szembe a főszereplő éberségével:

„Terhek alatt nem zúg barmok lehelések,
Lassú kérődéssel vagyon lélegzések,
Madaraknak sem zeng erdőn éneklések,
Útonjáróknak is megszűnt az menések.

Az egész föld táját nagy csendesség tartja,
Ki-ki fáradtságát holnapra halasztja,
Az egy Wesselényi hogy magát fárasztja,
Éjjel sem nyughatik, csak Muránt forgatja.”⁵²

Gyöngyösi ugyanezeknek a szárnyas teremtményeknek a képével él, amikor az ébredézt, egy új nap kezdetét fogalmazza meg, érzékeltetve az éjszaka és a nappal váltakozását:

„Járom alá hajtják az ökrök nyakokat,
Kezdik szarándokok elhagyott útjokat,
Újítták madarak fákon nótájokat,
Az béres szolgák is fogják munkájokat.”⁵³

⁵¹ GYÖNGYÖSI István, *Márssal társolkodó Murányi Vénus*, Bp., Balassi, 1998, 34.

⁵² Uo., 37.

⁵³ Uo., 40.

A fentebb említett repdeső lényecske, vagyis Cupido a mitológiai kelléktár egyik leghangsúlyosabb képviselője az alkotásban. Több alkalommal feltűnik a műben, és hozzá is szorosan kapcsolódik a szárnyalás fogalma, a felemelkedés képessége, erről tanúskodnak a következő idézetek is: „... Röpülő szárnyait szeleknek eresztvén,/ Fülekre érkezik Cupido sietvén.”⁵⁴, „Felteként, s szemeit té-tova forgatja,/ Elíjed, Cupidót hogy fejénél látja...”⁵⁵, „...Ily szép prédájának Cupido örüle,/ Csattogtatván szárnyát, egekben repüle.”⁵⁶ Azért is lényeges ennek az antik figurának a jelenléte Gyöngyösi munkájában, mert ő okozza a Wesselényi Ferenc és Szécsi Mária közötti szerelem fellobbanását és későbbi beteljesedését.

Különböző fajtájú madarak jelennek meg, amikor Gyöngyösi István a vitézkedésről és rátermettségről ír, annak ellenére, hogy a műben nincsen valódi összecsapás vagy harc. Az alá- és fölérendeltséget, vagyis az áldozatot és a győzedelmeskedő felet szárnyas állatok képében ábrázolja a szerző:

„Madaraknak sólyom gyars elverésében,
Azmint az karoly is fürjek ölésében,
Vidám az keselyű napra nézésében,
Íly az ellenségnek Ferenc győzésében.

Az lova Pegasus, maga Hector rajta,
Mint sas az darvakot, sok pogánt úgy hajta,
Földhöz veré, töré, kit el nem szalajta,
Sok kötött ellenség kezében ohajta.”⁵⁷

Emellett még a bátorságot és helytállást is ilyen formában fejezi ki Gyöngyösi:

„De mint az vidám sas az égzengésekben,
Villámló háború s mennykőütésekben
Meg nem ijed, s bátran repül az egekben:
Így ők sem csükkentek ezekkel szívekben.”⁵⁸

Ez utóbbiban is a hősiesség és az elszántság jelenik meg, viszont a költeményben egyáltalán nem ezek az uralkodó tulajdonságok. A főszereplő cselekedetei valójában másról tanúskodnak, mivel – furcsa módon – az jellemző rá, hogy bármitől képes összerendezni, és gyakran még ok nélkül is félelembe esik.

⁵⁴ Uo., 37.

⁵⁵ Uo., 37.

⁵⁶ Uo., 58.

⁵⁷ Uo., 19.

⁵⁸ Uo., 71.

Amikor a költő Murány várának elhelyezkedését és földrajzi helyzetét írja le, akkor a madár-motívum segítségével bravúrosan éri el, hogy az olvasó csakugyan különlegesnek, elérhetetlennek érezze a nehezen megközelíthető, magasan fekvő építményt:

„Erős Murány várát? kit ez világ csudál,
Mely meggyőzhetetlen meredekségen áll,
Hova az madár is szárnya-fáradva száll,
S ez világon hozzá hasonló kevés vál.”⁵⁹

Költői túlzásnak mondható a vár ábrázolása, ha még a madarak is csak nagy erőfeszítések árán juthatnak be a kőfalak közé, pedig ezekhez az élőlényekhez a földtől való könnyed elrugaszkodás, a fellegekben történő fesztelen mozgás kapcsolódik. Érdeemes megfigyelni a költő szóhasználatát nem sokkal az előbbi versszakot követően, mivel a *megszállni* igekötős igét alkalmazza, aminek a töve megegyezik a madarak cselekvését kifejező szó hangalakjával: „Ezt szálljam-é én meg? s ez ellen forduljak?”⁶⁰ Még a vár megközelíthetlenségének problémájához kapcsolódik Wesselényi kedveszegett és elcsüggedt gondolatainak lefestése is, melyben különleges képességektől mentes földi mivoltán van a hangsúly:

„Mit gondolok? miként legyek véle szemben?
Én szárnyon repülni nem tanultam égben,
Mint Vertumnus, tündér sem vagyok testemben,
Hogy Muránban titkon tűnjem eleiben.”⁶¹

Wesselényi Ferenc egy vívódások közepette megírt levélben vallja meg érzéseit az addig sosem látott nőnek, amiben rafináltan arra helyezi a hangsúlyt, hogy mindketten magányosak, egyiküknek sincsen szerető társa. Ezt egy olyan madárral fejezi ki a szerző, amely a leggyakrabban a szerelem témájához kapcsolódva tűnik fel az irodalomban és a népköltészetben egyaránt.

„Visel mindkettőnköt egyenlő szerencse,
Özvegyül élsz te is, mint gyászoló gerlice,
Ki-ki sorsomot is hasonlónak értse,
Az két árva szívet az Isten segítse.”⁶²

Ez a motívum a vallomás későbbi részében is felbukkan, amikor Wesselényi a szerelembe esésének a körülményeit osztja meg Szécsi Máriával. Papírra veti, hogyan lőtte át nyilával Cupido a szívét, és miképpen vált sóvárgása tárgyává az üzenet címzettje.

⁵⁹ Uo., 25.

⁶⁰ Uo., 25.

⁶¹ Uo., 44.

⁶² Uo., 49.

„Azminthogy ez a seb nem is lett egyébért,
Hanem az murányi özvegy gerlicéért,
Kinek nemkülönben égek szerelméért,
Mint Páris amaz szép Léda leányáért.”⁶³

Érdekes, hogy itt a költő Heléna alakját is feleleveníthetné, de helyette Lédát tünteti fel Páris mellett. Ezzel felidézi és előhívja művelt olvasóiban azt az antik történetet, amiben Zeusz hattyú képében csábította el a legendás szépségéről híres spártai királynét. Gyöngyösi munkájára visszatérve, egy későbbi személyes találkozás alkalmával, amikor Szécsi Mária kérőjének egyaránt kezébe ajánlja saját szívét és Murány várát, az örömhír hallatán szintén az özvegy jelzővel ellátott kifejezés írja le Ferenc felhőtlen jókedvét és derűtségét:

„Örül Wesseléni ez kedves válasznak,
Jobban, mint az özvegy madár az tavasznak,
Melyet nőtényétül telek elszakasztanak,
S az pusztá erdőkön bánattal aggosztanak.”⁶⁴

Itt Wesselényi örvendezése a párját vesztett madár egyetlen boldogságát szimbolizáló jelenséget, a tavaszt is túlszárnyalja.

Egy összetett képpel él a költő, amikor Wesselényi Protheushoz hasonlóan át szeretne változni, hogy észrevétlenül megközelíthesse szerelmét, Szécsi Máriát.

„Emberi személlyel hova nem mehetett,
Madárrá változott s odarepülhetett;
Másként kedvesével ha nem beszélhetett,
Egy kis lángocskában hozzája tűnhetett.”⁶⁵

Míg az antik figura több mindennek fel tudta venni a képét, addig Wesselényi csak egy fecske bőrébe szeretne belebújni:

„Nem kívánnám ennyi erejét testemnek,
Csak az engedtetnék bár természetemnek,
Hogy apró személyét egy gyászló fecskének
Vehetném, s lenne ez módja szerencsémnek.

Az magos Muránban minthogy egyéb madár,
Fülemüle, kis csíz s tengelic ritkán jár,
Hanem fecskékkel zeng az kikelet s az nyár,

⁶³ Uo., 50.

⁶⁴ Uo., 81.

⁶⁵ Uo., 63.

Azkiknek serege téli üdőt nem vár:

Az többivel együtt én is ott repesnék,

Asszonykám házána! végre helt keresnék...⁶⁶

Ebben az idézetben szintén feltűnik egy kifejezés, ami a magányosságot és búskomorságot érzékelteti a *gyászló* előtaggal. A megszólaló nem nagyravágyó, már a legapróbb dolgok is boldoggá tennék. A már-már túlzásnak mondható rajongás abban is megmutatkozik, hogy Mária elhasznált, koszos fürdővizében is szívesen megmosakodna, valamint fecskéként az áhított nő hajszálaival bélelné ki fészket.

„... Hanem várnám, hova öntik mosdóvizét,
Melyben fürösztötte szép orcáját s kezét.

Erre sietséggel magam ereszteném,
Fáradt szárnyacskámat benne füröszteném,
Apró lábaimra sárját függeszteném,
Ajtajánál fészke! abból építeném.

Hálólháza körül tovább is lest hánnék,
Alkalmatosságot az üdőtől várnék;
Fecske volnék, akkor házában is járnék,
Míg egynéhány szálát hajából találnék.

Azzal pohítanám özvegy kis fészke!met,
S nyugosztalnám rajta kedvesen testemet,
Virradtát sem várnám, felvetném szememet,
Hajnallal kezdeném hangos éneke!met.”⁶⁷

Wesselényi fecskéként mindent megtenne, kora reggeltől egészen végkimerülésig énekelne Szécsi Máriának, csak hogy ő észrevegye. A kidolgozott kép zárlatában utalás található Gyöngyösi *Porábúl megéledett fönix* című művére, mely szintén tele van szárnyas állatokkal:

„Bágyadt fecske, akkor megújulást vennék,
Cserélt ábrázatot magamról letennék,
Minemű most vagyok, hamar olyan lennék,
Mint porábúl Phaenix, új életre kelnek.”⁶⁸

⁶⁶ *Uo.*, 63.

⁶⁷ *Uo.*, 64.

⁶⁸ *Uo.*, 64.

Wesselényi elmélkedése végén belátja, hogy mindez nem lehetséges, s hogy tervei beteljesüléséhez még időre van szükség. A várakozás a szárnyakkal megáldott élőlények használatával a következőképpen tűnik fel a szövegben:

„Amaz magos tornyok üdővel épülnek,
Az kis madarak is üdön elrepülnek,
... Nimfáddal üdővel lehetsz te is szemben,
S véle együtt élhetsz üdővel örömben.”⁶⁹

A műnek ebben a hosszabb részletében a madár-motívum felhasználásával érdekes formája jelenik meg a szerelemnek. Ezt Gyöngyösi a barokkban kedvelt metamorfózisnak, vagyis átváltozásnak a segítségével éri el, de a nő felsőbbrendűségének érzékeltetése, a férfi eltúlzott alázata, odaadása is fokozza a szokatlan hatást.

Már az antik görög-római hagyományokban megtalálható az előbbieken vizsgált motívum. Ovidius *Átváltozások* című művéből ismerhető meg Progne és Philomela mítosza. A két testvért az istenek varázsolják át fecskévé, illetve csalogánnyá, hogy Tereusz meg ne gyilkolhassa őket.⁷⁰ A régi magyarországi irodalomban pedig a Pataki Névtelennek tulajdonított *Eurialus és Lucretia* címet viselő széphistória tekinthető előzménynek, amelyben két helyen is fellelhető a fecskévé változás motívuma.

„Hogy beszélhess vélem, éntőlem nem lehet, sőt ugyan nem akarom,
Ha fecske nem lehetsz, egyedül én tőled nyilván nem találtatom,
Hogyha akarnám is, őrzőktől és magas házaktól megtiltatom.”⁷¹

Az első részletben is a fizikai távolság és a szerelmesek egymástól való elszigeteltsége kapcsán jelenik meg a metamorfózis gondolata, akárcsak a *Márssal társolkodó Murányi Vénusban*. A következőben pedig a komikum forrásának mondható egy kellemetlenséget és bosszúságot okozó állatnak, a bolhának a szerepeltetése:

„Vajha ideiglen fecskévé lehetnék, azmint te magad írod,
Jóllehet bolhává örömesben lennék, ne tennéd be ablakod...”⁷²

A széphistóriát, valamint Gyöngyösi munkáját ezen kívül más közös jellemzőik is összekapcsolják, mint például a műfaji hasonlóságok, levelezések, lélekábrázolások, Cupido tevékenykedése és a közel azonos elemekből építkező motívumviláguk is.

Leleményesen ábrázolja Gyöngyösi István Máriát, amikor Daidalossal állítja párhuzamba. Míg az ókori alak Kréta szigetéről tollakból és viaszból készített szárnyakkal

⁶⁹ Uo., 65.

⁷⁰ *Szimbólumtár*, i. m., 144.

⁷¹ *Régi Magyar Költők Tára*, XVI./9, szerk. VARJAS Béla, Bp., Akadémiai, 1990, 416.

⁷² Uo., 417.

szeretett volna kiszabadulni, addig a nő is valamilyen praktikus módszerrel törte a fejét a ki- és bejutásra.

„Így Mária szíve lévén bús fogságban,
Mint kivágyó madár megunt kalitkában,
Szorgalmatoskodik az szabadulásban,
Éjet is gonddal tölt sok gondolkodásban.”⁷³

Itt megjelenik a kalitka képe, ami a bezártságot szimbolizálja. Szécsi Mária végül a lajtorjában, azaz a létrában találta meg az ideális megoldást, és ez az eszköz volt később a szereplők segítségére.

A szerelem minőségi kifejezésére többféle módot talált Gyöngyösi, de a madarak motívumának jelenléte sokszor összeköti ezeket a leírásokat. Az első példában a történet főszereplőjét elvarázsolja, teljesen megigézi az általa csodált női személy jelenléte.

„Le sem veszi szemét szép ábrázatjáról,
Mint az saskeselő, mikor naphoz járul.
Örömet rózsákat szedne orcájáról,
S klárist szakasztana kedves ajakáról.”⁷⁴

A műben az előbbi szövegrészlet folytatásában Wesselényi annyira a bűvkörébe kerül Szécsi Máriának, hogy egy sikertelen kísérletet is tesz kedvese megcsókolására. Később a beteljesedni látszó céljukat, vagyis az esküvőt megelőző állapotot is a madár képével fejezi ki az író, mikor a szerelmesek epekednek a másik fél után, de még nem lehetnek egymáséi, ki kell várniuk türelemmel házasságkötésük időpontját.

„Mint újult tavasszal foglalkozó madár,
Míg rendihez szabott ideje el nem jár,
Nem áll meg hímének, az hízelkedjen bár,
Tér s forog előtte, csókot is alig vár.”⁷⁵

Az elbeszélt cselekmény végkifejleténél található a következő citátum, mikor a két áhítózó és sóvárgó szív egybekelhetett:

„Mint férhezmentekor régen Medeának,
Kinek sok siralma volt házasságának,
Tisiphon fúriák ide nem jutának,
Üvöltő baglyok is bút nem kiáltának...”⁷⁶

⁷³ GYÖNGYÖSI, i. m., 93.

⁷⁴ Uo., 82.

⁷⁵ Uo., 135.

A menyegzőt egy ellentéppárral írja le a szerző, amiből megtudhatja az olvasó, hogy a bánkódás és keserűség helyett a reményteli boldogság volt az uralkodó érzelm a nem mindennapi eseményen. Itt a baglyok valamilyen baljóslatú, negatív szerepben tűnnek fel, rendeltetésük pedig feltehetően az, hogy megcáfolják az érdekből létrejövő frigy teóriáját, a kényszerből kötött nász elméletét.

Rengeteg szárnyal felruházott elvont fogalom található a szövegben. A korban kedvelt motívum, a szerencse például ilyen formában jelenik meg:

„Férfiak mindnyájan, öszve is esküdtek,
Fegyverviselésre s próbára születtek,
Szerencse szárnyain azelőtt is ültek,
Mint Ulysses, hol jót s hol gonoszt viseltek.”⁷⁷

A főszereplő levertségét is egy absztrakt kifejezés mozgósításával jegyzi le Gyöngyösi:

„Hogy ezt visszavegye, bízzák Wesselénre,
Kiért (azmint mondám) gond szállott szívére.
Éjjel sem jön álom, búsulván, szemére,
Ilyen gondolatok fornak elméjére...”⁷⁸

A műben tulajdonképpen egy érdekházasságról lehet olvasni, és ennek elfedése céljából a szerző az egész várfoglalást egy szerelmi történet keretei közé helyezte, melyet Cupidó idézett elő. Ebből kifolyólag a gyengéd vonzalmak, érzelmi kötelékek is kiemelt helyen szerepelnek, melyekről az alábbi jellemzést adja a költő:

„Szárnya, tüze, nyila van az szerelemnek,
Gyors, erős s haragos, nem enged senkinek,
Széles e világon nagy hatalma ennek,
Nem állhat ellene senki erejének.

Ha szaladsz előtte, elér szárnyaival,
Ha ellene állasz, meggyőz nyilaival,
Mint az prédáló tűz, úgy jár lángjaival,
Az egek sem bírnak ennek hatalmival.”⁷⁹

Ezek mellett a morális tisztaság is hasonlóképpen fogalmazódik meg:

„Kit az nemes erkölcs szárnyain emelget,

⁷⁶ Uo., 135.

⁷⁷ Uo., 70.

⁷⁸ Uo., 25.

⁷⁹ Uo., 33.

Alacson dolgokat megvét s nem emleget,
Hanem magosra vágy, s olyakhoz közelget,
Kik, mint az láng, célul függesztik az eget.”⁸⁰

A szárnnal felruházott fogalmak körébe tartozik még az idő leírása is, amelyre a megállíthatatlanság, a jó és rossz váltakozása jellemző:

„Azmint az gyors üdők szárnyakon repülnek,
Néha békeséges napokkal derülnek,
Néha országrontó hadakkal zendülnek,
Hol egyre s hol másra változva kerülnek.”⁸¹

Az előbbihez csatolható még a várakozás nehézségét példázó szövegrészlet is:

„De azmint végezett szép asszonykájával,
Időtül kell várni annak az módjával,
Óhajtván szívének titkos fájdalmával,
Hogy kévánt ideje győne gyars szárnyával.”⁸²

A dicsőség és a hírnév szintén szárnyas motívumként tűnik fel a műben:

„Ez lesz koronája több lett dolgaidnak,
Mint napkeleti kő zománcos aranyak,
Ebből olyan szárnyat építész magadnak,
Dicsíretes névvel kik éig ragadnak.”⁸³

...

„Melyek hírét s nevét embernek nevelik,
Mint repülő szárnyok, magosan viselik,
Az koporsóból is életre emelik,
S emlékezetivel sokak szája telik.”⁸⁴

...

„Amaz magyar Hector véle, Vadászi Pál,
Kinek vitéz híre az nagy egekig száll,
S vérrel izzadt töre valamelyfelé vál,
Vagy hal az ellenség, vagy elfut s félreáll.”⁸⁵

⁸⁰ Uo., 26.

⁸¹ Uo., 14.

⁸² Uo., 89.

⁸³ Uo., 21.

⁸⁴ Uo., 26.

⁸⁵ Uo., 98.

Ezekben a külvilág elismerése az, ami valamiféle megkülönböztetéssel emeli ki az arra érdemeseket, az utolsóban pedig még a halál utáni elfelejthetlenség és örök emlékezet is kirajzolódik.

Az elvont fogalmak közül mégis a hír az, amelynek a képi ábrázolása legtöbbször előfordul a *Márssal társolkodó Murányi Vénusban*. Sokszínű, változatos megfogalmazás jellemző rá, de a szárnyalás mindig szorosan hozzá kötődik. Erre például szolgálnak a következő idézetek:

„Azmely tágosság van az ég s az föld között,
Lakóhelt magának az hír ottan szerzött,
Füle előtt semmi úgy el nem rejtözött,
Azmelyet megtudni innét nem érkezött.”⁸⁶

Ebben az első citátumban még nincsen konkrétan kimondva a repülés adottsága, de a megfogalmazásból egyértelműen lehet rá következtetni. A következőben a hír szélesebb terjedésén van a hangsúly, s itt Gyöngyösi már az befogadók reakcióit is belevonja a leírásába.

„Újsággal nő az hír, s azzal gyarapodik,
Valamelyre megyen, bővül s szaporodik,
Gyars szárnyon jár s siet, nem csak nyomakodik,
Kin sok örül s vigad, sok meg szomorkodik.”⁸⁷

A legkiemelkedőbb megfogalmazás mégis a mű végéhez közeledve található meg, mely így szól:

„Szárnyára kél az hír azonban s felrepül,
Csácsogó szájával sok földet békerül,
Murány megvétele híresedik s terül,
Kin az fejedelem búsul, s császár örül.”⁸⁸

Az utóbbi szövegben nemcsak a repülés képességével van megáldva ez az elvont fogalom, hanem már a madár képe is szorosan kapcsolódik hozzá. A *csácsogó* szóval gyakran illetik a daloló madarakat, jelen esetben pedig az éneklés magával a hírmondással, az újdonságok átadásával azonosítható. Akár még a *csiripelték a madarak* kifejezésre is asszociálhat az olvasó az előbbi sorok láttán, amit szintén valamilyen friss információ továbbadásakor alkalmaznak a köznyelv beszélői.

⁸⁶ Uo., 15.

⁸⁷ Uo., 16.

⁸⁸ Uo., 135.

A felsorolt példák jól szemléltetik Gyöngyösi költői munkásságának sokszínűségét. A *Márssal társolkodó Murányi Vénus* díszítettsége és cirkalmassága tulajdonképpen elnyomja a valódi történetet, s az eseményekről szinte áthelyeződik a hangsúly a gazdag mitológiai kelléktárra és az árnyalt motívumrendszerre. A tudós költő által használt toposzok felismerése gyönyörködteti a hozzáértő olvasóközönséget, és előfordulhat az is, hogy az összetettség miatt további jelentések is kialakulnak. A Gyöngyösi-univerzumban⁸⁹ a madaraknak is kiemelt szerepük, rendeltetésük van, és még összetettebbé teszik, ékeesebbé varázsolják Gyöngyösi alkotásának miliőjét.

⁸⁹ KIBÉDI VARGA Áron, *Retorika, poétika, műfajok: Gyöngyösi István költői világa*, Irodalomtörténet, 1983, 586.

Esterházy Pál változatos madárvilága

Számos madár fedezhető fel Esterházy Pál költészetében is. Egyik művében rengeteg szárnyas állatról ír, a pávától egészen a pintyekig, amelynek címe *Az égi madarokról való versek*. Színes portrét fest a költő a madarak osztályának képviselőiről, mintha minden általa ismert fajról a legjellemzőbb tulajdonságait kiemelve egy rövidke leírást, ismertetést akarna adni. A költeményt egy ellentétzéssel indítja Esterházy. A madarak királyaként definiált sast állítja szembe a struccal, amely pedig képtelen a magasba emelkedni, és ezzel le is alacsonyítja a szerző, a talajon mozgó állatok világába sorolja be.

„Tékéntsed az nagy sast, madarak királyát,
Ki az többi között elnyerte az pályát,
Az levegőt hajtja, mint szélvész az gályát,
Sebes sugárral járja folyhók alját.

Ezután mit mondjak magas strucc madárrul,
Ki csak földön futhat, nem is él az fáról...”⁹⁰

Itt a lent és fent viszonyát, a földi és égi létezők különbségét szemléletesen érzékelteti Esterházy ennek a két teljesen eltérő testfelépítéssel és életstílussal rendelkező példánynak a segítségével.

Mitológiai alakok is megjelennek a versben, Venushoz és Cupidohoz társít különböző madarakat a költő. Ezeknél a figuráknál kitüntetett szerepben jelennek meg a repülni tudó lények, mindketten nagy becsben tartják a kedvencüket:

„Mint szereti Venus szép galambocskáját,
Búzával hizlalja kedves madárkáját,
De még Cupido is sebes karvolykáját,
Ölelgeti gyakran jövőmondóját.”⁹¹

Venus attribútuma a galamb, s a hagyomány szerint a szerelemistennő szekerét ezek az élőlények húzták, valamint a dódonai jósdá jövőmondó állatainak tartják őket, ennek ellenére mégis Cupido karvalya mellett szerepel a jövőbelátás képessége.⁹² Ez utóbbi ragadozó madár pedig azért kerülhetett a szárnyas kis istenség mellé, mert jelzője Cupido gyors nyilát juttathatja az olvasó eszébe, ami egy pillanat alatt lecsap áldozatára, megsebz

⁹⁰ *Régi Magyar Költők Tára*, XVII./12, szerk. STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1987, 512. (A versek szövegét mai helyesírás szerint írtam át.)

⁹¹ *Uo.*, 513.

⁹² *Szimbólumtár*, i. m., 169–170.

annak szívét és a szerelem lángját lobbantja fel benne. Az előző idézetben jelenlévő kiváltságosság jelenik meg a mű végéhez közelítve is, amikor a madarakról összességében úgy nyilatkozik a költő, mintha magasabbrendűek lennének az emberekénél: „Mindenféle madár az Istent dicséri,/ Maga erejével az ki mint föléri,/ De ember elméje eztet föl nem éri,/ Azért Istenéhez föl nem buzdul véri.”⁹³

Fellelhető a költeményben a már korábban is előszeretettel használt kép, amikor a hollókhöz az elmúlás motívuma társul.

„Mely igen krákognak hollók az folyhőkben,
Keresvén holttestet bujdosnak ködökben,
Mert ők gyönyörködnek csak bűdös dögökben,
Életeket tartják számos esztendőkhöz.”⁹⁴

A dolgozatban szereplő utolsó holló-motívumhoz kapcsolódóan kitekintésként fontos megemlíteni egy világirodalmi klasszikust, Edgar Allan Poe *A holló* című alkotását. A műnek egy érdekes elemzési szempontokat követő vizsgálata olvasható Roman Jakobsonnál, aki *A költészet grammatikája* című tanulmánykötetében rávilágít arra, hogy Poe versének elsöprő sikere azzal a merész lépéssel magyarázható, hogy a kommunikáció legbonyolultabb problémáit ülteti be sorai közé.⁹⁵ Emellett Poe-nak egy írásában is olvashatóak *A holló* című verssel kapcsolatos gondolatai.⁹⁶ Ezek az elemzések nem használhatóak Esterházyhoz kapcsolódóan, viszont az olvasók számára érdekesek lehet. Lazán ugyan, de kapcsolódik a modern darab a régi magyarországi irodalomból vett idézethez, mert egyaránt összekapcsolja őket a borongós sejtelmesség, valamint a jelenlévő tragikum is.

Az udvari költőtől származó részletre visszatérve a komor hangulatot nemcsak az enyészet jelenléte fejezi ki, hanem a ködös, szürke időben történő keresgélés is, a bujdosás pedig a számkivetettséget sugallja. A következő versszakban pedig még mindig jelen van a végzet és a megsemmisülés az alábbi sor miatt: „... Halálmadár gyakran üvölt az ablakon...”⁹⁷ Az idézetben szereplő kifejezés a kuvikra utal, amelyről a népi mondások szintjén elterjedt, hogy szerencsétlenség, esetleg halál okozója lehet. A baj pedig a hiedelem szerint abban a házban vagy épületben következik be, amelynek tetejére szállt a halálmadár.⁹⁸

Esterházy Pál költeménye nagyon sokszínűnek tűnik a felsorolások, valamint a változatos jellemzések miatt. Az utolsó versszakban pedig világossá válik a szerző szándéka,

⁹³ RMKT, XVII./12, i. m., 516.

⁹⁴ Uo., 514.

⁹⁵ Roman JAKOBSON, *A nyelv működésben* = R. J., *A költészet grammatikája*, Bp., Gondolat, 1982, 142–161.

⁹⁶ Edgar Allan POE, *A műalkotás filozófiája* = E. A. P. *Válogatott művei*, Bp., Európa, 1981, 830–843.

⁹⁷ RMKT, XVII./12, i. m., 514.

⁹⁸ *Magyar néprajzi lexikon*, főszerk. ORTUTAY Gyula, II, Bp., Akadémiai, 1979, 418.

és értelmet nyernek az addig olvasottak is. Az égi madarak után a földi állatokról, halakról és virágokról szeretne szólni. Leltárhoz lehet hasonlítani az írást, és Esterházy ezt tovább is viszi későbbi verseiben. Ezen költeményeknek a szemléletesség a legfőbb célja Nyáguly Judit szerint. *Az égi madarakról való versek* című katalogizáló költeményben a *tekéntséd, nézzed, halljad, látod-é, szemléld* szavak kapcsolóelemként funkcionálnak, melyekkel az elbeszélő olvasója figyelmét hívja fel az általa feltárt változatos és gazdag élővilágra.⁹⁹

Esterházy Pál költészetével kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy erősen meghatározza Zrínyi Miklós munkássága. Az udvari költő gyakorta emelte be saját írásaiba szavait, kifejezéseit, sorait, sőt még teljes strófáit is a nála mindösszesen tizenöt évvel fiatalabb, rajongva tisztelt „Magyar Mársnak”. Zrínyi teljes életművére kiterjeszkedik Esterházy imitációja, számtalan verséből állítja össze sajátjait, s ami a legérdekesebb, hogy ezeknek az alkotóelemei logikusan kapcsolódnak egymáshoz, harmonikus illeszkedés jellemző rájuk. Ezek a művek megállják önálló kompozícióként is a helyüket, mivel Esterházy új jelentést ad a felhasznált szövegrészleteknek. Az imitáció nem minősül plágiumnak, vagy epigonizmusnak, inkább egyfajta költői közszokásként fogható fel, ami teljesen ellentétben áll a később színre lépő korstílus, a romantika eredetiségkultuszával.

Ezt alátámasztó példaként Esterházynak egy olyan verse szolgál, amelyben egy énekesmadár szerepel és a következő címet viseli: *Az fülemile énekének magyarázatja*. A törekeny kis állat szólásra nyitja csőrét a műben, de a szokásostól eltérően nem a szerelemről, hanem a szerencséről dalol:

„Mért panaszkodjam, szerencse, ellened,
Ha bővítéd nékem az én örömömet,
Nem szakadsz el tőlem, azmint vagyon híred,
Állhatatlanságban hogy van minden kedved.

Itten engem áldasz az szép zöld erdővel,
Gyöngé kis torkomnak szép éneklésével,
Mezei füveknek sok különbségével,
Víz lassú zúgással, szél lengedezéssel.”¹⁰⁰

Az udvari költő ezeknek a soroknak az első felét a *Szigeti veszedelemből* kölcsönözte, ahol egy török ifjú szájából hangzanak el, ez a szerepcsere pedig találékonyságra és leleményességre vall. Csak ott igazít Esterházy a Zrínyi-szövegen, ahol végképp

⁹⁹ NYÁGULY Judit, „Mert kibeszélésén nyelv ugyan elszárad” – Esterházy Pál-olvasatok, Irodalomismeret, 2001, 20–24.

¹⁰⁰ RMKT, XVII./12, i. m., 558.

szükségszerű. Máshogyan, a saját igényüket figyelembe véve kedvez a szerencse a dalnoknak és a madárnak is:

„Adsz nyáron nyugovást és szép csendességet,
Szép ciprus árnyékokat, hűvös szeleket,
Gyöngé tüvel varrott szép sátorernyőket,
Szomjuság-megoltó, jó szagos vizeket.

Ősszel sok gyümölcessel, citrommal, turuncssal
Ajándékozsz bőven, szép pomagránáttal;
Erdőn vadat nem hagysz, mert nékem azokkal
Bőven kedveskedel, és jó madarakkal.”¹⁰¹

Esterháznál ennek a résznek a második versszakában következik be változtatás, mivel ott elkerülhetetlen. „Auster Zephyrussal sűrű árnyékokkal,/ Bőven ajándékoz hajnali harmattal,/ Ligetes erdőkön Faunus bogarakkal/ Nékem kedveskedel kis hangyamonyakkal.”¹⁰² A közbeékelte történetek Esterházy sajátjai, de a párját nem lelő fülemüle panasza ismét egy Zrínyi által papírra vetett költeményt idéz meg, az *Arianna sírását*, amely tulajdonképpen a mű megszületésének alapjául szolgálhatott. A madárkák egymásra találásának leírásához pedig a *Szigeti veszedelem* szerelmespárja, Cumilla és Delimán adta az ötletet:

„Mit mondjak ezeknek összejövéséről,
Ez kis fülemilék sok szép szerelméről,
Duplázzák csókokat egymás szája körül,
Venus triumphusán kedves szívek örül.

Mint borostyán fával összekapcsolódik,
Mint kígyó oszlopra reá tekerészik,
Bacchus levele is fára támaszkodik,
Ily mód két kismadár összezsingolódik.
Halgass tovább Musám!”¹⁰³

Érdekes azonban, hogy Esterházy Pálnál boldog a vers lezárása, ez pedig ellentétben áll azzal a tragikummal, ami Cumilla halálából fakad Zrínyi eposzában.¹⁰⁴

¹⁰¹ ZRÍNYI, i. m., 52.

¹⁰² RMKT, XVII./12, i. m., 558.

¹⁰³ Uo., 564.

¹⁰⁴ KOVÁCS Sándor Iván, *Koboz és virginál (Esterházy Pál költészetéről)* = K. S. I., *Eleink tündöklősege*, Bp., Balassi, 1996, 67–76.

Esterházy viszont nemcsak Zrínyi Miklós poézisét használja fel saját művei megalkotásához, hanem például Listius Lászlóét is, akinek szinte szó szerint átvette *A szerencsének állhatatlanságáról* című versét. Az eredeti szöveget négy szakaszra bontva hozta létre saját szerzeményét, amit *Az esztendőnek négy részéről való éneknek* nevezett el. Úgy véli Nyáguly Judit, hogy a tagolásban, valamint a jó érzékkel átvett sorokban áll Esterházy érdeme. Ennek ellenére az évszakvers madarokról szóló részét semmitmondónak, valamint a tautológia, vagyis szófecsérlés irányába mutatónak írja le.¹⁰⁵ A dolgozat témájából adódóan viszont fontos lehet a következő idézet is, mert a kikelet eljövetele csak ezeknek a repülés képességével megáldott élőlényeknek a jelenlétével lehet teljes. A tavasszal kapcsolatos, már-már elcsépelet kulcsfogalmak mind megtalálhatóak az éledező természet leírásában. A környezet viszont mozgalmassá válik a különböző fajok felemlegetésével, a megfogalmazás új színezetet kap, és a felszabadultság, megkönnyebbülés hangulatát árasztja:

„Az égi madarak szárnyokkal röpdöznek,
Az szép zöld erdőkben fákra szökdécsölnek,
Kis fülemilék is hajnalban fölkelnek,
Vértajtékot túrván szépen énekelnek.

Idegen helyekről darvak is megtérnek,
Heveteges helyről közelebb készülnek,
Förtő forrásához sietve röpdülnek,
Hol az kikeletről feleletet vesznek.

Rárók, kelecsekenek, sólymok megtisztulnak,
Kikeletet érvén magokban újulnak,
Töredezet tollat szárnyokról szaggatnak
Szárnyok sugárral röpdülést tanolnak.”¹⁰⁶

A tavaszról szóló idézet teljes ellentéte a téli időszak szavakba foglalásánál lelhető fel, amikor minden lelassul, és a természet rendje szerint elcsendesedik, a társ elvesztése pedig a kiszolgáltatottság érzését erősíti fel.

„Madarak megvonják ékesszólásokat,
Nagy rozsdás torokkal kiáltják társokat,
Nem követik immár szép multságokat,
Nem is gyakorolják fákrul ugrásokat.

¹⁰⁵ NYÁGULY, i. m., 20–24.

¹⁰⁶ RMKT, XVII./12, i. m., 548–549.

...

Ékes zöldségektől fák is megfosztatnak,
Ligetes erdőkön vadak nem sétálnak,
Kis fülemilék is éneket nem mondnak,
Mindenek ez földön, mert csak meg nem fagynak.”¹⁰⁷

Teljesen más formában jelenik meg egy konkrét madár Esterháznak az *Egy sólyommadárol való ének* címet viselő művében. A különlegességét az adja a költeménynek, hogy metamorfózis található benne. A vers beszélője rajongása tárgyát, egy általa hőn áhított nőt jelenít meg egy madárként, és neki próbál udvarolni, remélve, hogy társra talál kiszemeltjében.

„Tarka tollacskaid vannak ékességben,
És gyönyörű szépségben
Ragyogó szemeid,
Kiálló begyeid,
Tündöklő szép füleid.

Termetes fejcskéd, cifornyás járásod
És táncra termett lábad,
Könnyű röplésed,
Magasan menésed
Van, s minden kegyességed.”¹⁰⁸

A versben ilyen jellemzése olvasható a sólyomnak, de ezek a tulajdonságok valójában a kiválasztott hölgy személyét jelenítik meg. Talán a melleinek és füleinek leírásánál a leghangsúlyosabb, hogy valójában egy emberi lényt bújtatott a költő egy madár alakjába. Az elbeszélő férfi által imádott nő személyiségét rendhagyóan illusztrálta Esterházy, mivel egy vad, erőteljes, fékezhetetlen ragadozó formájában testesítette meg, annak ellenére, hogy a szerelem témájához tipikusan oltalmat igénylő és törékeny madarakat, például a csalogányt vagy a gerlicét szokták társítani.

A lírai én nem mindennapi módon, a megszokottól eltérően foglalja szavakba a benne kialakult vonzalmat és feltétel nélküli bizalmat:

”Az magas egekből jöjj le, ne félj töllem,
Mert már megfogtál engem

¹⁰⁷ Uo., 555–556.

¹⁰⁸ Uo., 577.

Szép ifjúsággal,
Vitézi karommal
Úgy bánhatsz, mint prédáddal.”¹⁰⁹

Érdekes, hogy a szárnyas élőlény alakjában megformált nő ejtette szimbolikusan fogságba a férfit, pedig általában a madarakat szokták szabadságuktól megfosztva kalitkába zárni. Ebből is látszik, hogy az udvarló érzelmileg kiszolgáltatott, s bármit megtenne, csak hogy a kedvében járjon a kedvesének. Több dolog felsorolásával próbálja pozitív színben feltüntetni és vonzóbbá tenni magát a hölgy hódolója, így Esterházy egyik kedvelt motívuma, a madarászat is megjelenik a szerzeményben. Emellett az Istent magasztaló madarak is figyelmet kapnak, amelyek a megszólaló kertjét színesítik. Ez utóbbi kifejezetten jellemző a vizsgált költő írásaira, ebben az esetben pedig ilyen megfogalmazásban található meg a műben:

„Hajnalban fölkelnek fekete kis fecskék,
Ékes fülemilécskék
Szépen énekelnek
Erdők ugyan zengnek,
Örök Istent dicsérnek.”¹¹⁰

A vers zárlatában egy eljegyzésre található utalás, amikor az elbeszélő az összetartozásuk jeleként egy láncot köt a madár lábára. Hangsúlyos ennek a tárgynak az arany színe, valamint a drágakő jelenléte, amelyből a jegygyűrűre lehet asszociálni:

„Lábaidra kötök szép arany láncocskát,
Tündöklő gyémántocskát,
Hogy el ne szaladhass,
Énvelem maradhass,
Mindenkoron vigadhass.”¹¹¹

Ebben a részletben érdekesebbé teszi a lánykérést az, hogy a madarakkal kapcsolatban bevett szokás a példányok meggyűrűzése. Emellett a megszólaló férfi személye is dominánsabbá válik az előzményekhez képest, mert ezzel a gesztussal egyértelműen tudatja szándékát, valamint kifejezi azt, hogy a nő hozzá tartozik. Ez a viszonylagos határozottság az utolsó versszakban ismét eltölpül, az elbeszélő kétségek között örlődve, de bizakodva zárja le mondandóját:

¹⁰⁹ Uo., 578.

¹¹⁰ Uo., 578.

¹¹¹ Uo., 579.

„Végzém reménségben ez kis énekemet,
Talám megszánsz engemet,
Én kedves Sólýmocskám,
Gyönyörű madárkám,
Lészesz talám én mátkám.”¹¹²

Az idézetekben az is felfedezhető, hogy a szerző gyakran használ becéző szavakat, ez a jelenség pedig már a rokokó előfutáraként is felfogható.

A *Balassa János éneke solýmocskájáru*l címet viselő, sokáig vitatott szerzőségű vers hasonlóságot mutat a fentebb elemzett Esterházy tollából származó művel, mivel ebben az esetben is metamorfózissal szembesülhet az olvasó. Témájában is megegyezik a két költemény, mindkettő a szerelmi kérdéskörbe sorolható, habár modorukban és hangvételükben egymás ellentéteit képezik. A *Balassa János éneke solýmocskájáru*l valójában sokkal pajzánabb, a mű egészét az obszcén sejtetések és a nyers szókimondás uralja.¹¹³

Esterházy Pál versei széles körű tájékozottságról tanúskodnak, ami a madárvilágot és eszményített szerzőjének, Zrínyi Miklósnak alkotásait illeti. A felhasznált szárnyas élőlények legkülönbözőbb képviselői, valamint elődjei és kortársai munkásságának ismerete is az udvari költő műveltségére engednek következtetni.

¹¹² Uo., 580.

¹¹³ GERÉZDI Rabán, „*Balassa János éneke solýmocskájáru*l”, ItK, 1965, 689–693.

Berekesztés

A régi magyarországi irodalom barokk korszakában fellelhető madár-motívumokról az mondható el általánosságban, hogy vannak olyan fajok, amelyeket előszeretettel emeltek be a szerzők műveikbe. Ilyenek például a folyton éneklő, leggyakrabban a szerelem témaköre kapcsán felbukkanó fülemülék, vagy a vitézkedéssel összeforrott, harcias és bátor jellemet megtestesítő sasok. Ezek mellett a hollók legtöbbször az elmúlással állnak összefüggésben, valamilyen borongós hangulatot hivatottak előidézni. A fecskék is kedvelt madarai a vizsgált időszaknak, ehhez az állathoz az átváltozás képe is társulhat a megújulás, újrakezdés mellett. Későbbi korok szerzőinél ugyanígy megtalálhatóak ezek a madarak is, de vannak olyan fajok, amelyek csak a rákövetkező időszakok irodalmában váltak kiemeltté. Ilyenek például a világirodalmi kánonba beépült művek, mint *Az albatrosz*¹¹⁴, a *Sirály*¹¹⁵ és *A vadkacsa*¹¹⁶.

A felsorolt idézetek a motívum bőséges felhasználásáról tanúskodnak, és jól látszik belőlük, hogy a barokk által is olyannyira kedvelt madarak nagyon sokrétűen tudnak megjelenni az irodalomban. Az eltérő szerepben előforduló szárnyas állatok, valamint a repülés többféle jelentésréteget képes létrehozni. Van olyan eset is, amikor a motívumok a hagyományostól eltérő, esetleg ellentétes módon kerülnek elő a művekben, erre is található példa a dolgozatban.

Ennek a mai napig aktuális szimbólumnak a kortárs költők eszköztárában is helye van, és ők is előszeretettel nyúlnak ehhez a régi, de megunhatatlan és kimeríthetetlen képhez. Éppen ezért álljon itt az áttekintés lezárásaként egy modern darab, amelynek műfajmegjelölő címet adott szerzője, Fodor Ákos. Gondolatait az író egy japán versforma keretei közé szorította be, amelynek három sora mindösszesen pár szótagból tevődik össze, és általában a tömörsége, valamint gondolati mélysége az, ami igazán érdekessé teszi. A *Haiku* című költemény a madarak legalapvetőbb különlegességére, a repülés, a szárnyalás képességére és a fizikai törvényekkel való dacolásra egyszerűen, mégis frappánsan reflektál.

„lábam előtt ült
egy madár, majd felröppent –
Nehezebb lettem.”¹¹⁷

¹¹⁴ Charles BAUDELAIRE, *Az albatrosz* = C. B., *A romlás virágai*, Bp., Magyar Helikon, 1980, 14.

¹¹⁵ Anton CSEHOV, *Sirály* = A. Cs., *Drámák*, Bp., Európa, 1978, 345–403.

¹¹⁶ Henrik IBSEN, *A vadkacsa* = H. I. *Színművei*, II, Bp., Magyar Helikon, 1966, 651–748.

¹¹⁷ FODOR Ákos, *A haiku* = F. Á., *Akupunktura*, Bp., Magvető, 1989, 27.

Felhasznált irodalom

- BALASSI Bálint *Összes művei*, kiad. ECKHARDT Sándor, I, Bp., Akadémiai, 1951.
- BÁRCZI Ildikó, *Elefánt = Neolatin irodalom Európában és Magyarországon*, szerk. JANKOVITS László, KECSKEMÉTI Gábor, Pécs, JPTE, 1996, 201–204.
- BAUDELAIRE, Charles, *Az albatrosz = C. B., A romlás virágai*, Bp., Magyar Helikon, 1980.
- BÉKÉS Enikő, *Tu princeps hominum, princeps leo nempe ferarum, avagy Mátyás király és az orosz-lán-fiziognómia = Humanista műveltség Pannóniában*, szerk. BARTÓK István, JANKOVITS László, KECSKEMÉTI Gábor, Pécs, Művészetek Háza, Pécsi Tudományegyetem, 2000, 123–132.
- CSEHOV, Anton, *Sirály = A. Cs., Drámák*, Bp., Európa, 1978, 345–403.
- CSONKA Ferenc, „Mindenütt feljül az ég, a föld lészen alsó.” (*Adalékok és észrevételek Zrínyi három epigrammájához*) = *Tarnai Andor emlékkönyv*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, Bp., Universitas, 1996, 57–74.
- FODOR Ákos, *Akupunktúra*, Bp., Magvető, 1989.
- GERÉZDI Rabán, „Balassa János éneke solymocskájáru”, *ItK*, 1965, 689–693.
- GERGEI Albert, *Árgius históriája*, kiad., jegyz. STOLL Béla, bev. NAGY Péter, Bp., Szépirodalmi, 1986.
- GYÖNGYÖSI István, *Márssal társalkodó Murányi Vénus*, Bp., Balassi, 1998.
- HARGITTAY Emil, *Az Egy katonaének mint az eszményítés verse = Irodalomtanítás a harmadik évezredben*, főszerk. SIPOS Lajos, szerk. FÜZFÁ Balázs, Bp., Krónika Nova, 2006, 422–427.
- HERMAN Ottó, *A madarak hasznáról és káráról*, Bp., 1901.
- IBSEN, Henrik, *A vadkacsa = H. I. Színművei*, II, Bp., Magyar Helikon, 1966, 651–748.
- JAKOBSON, Roman, *A nyelv működésben = R. J., A költészet grammatikája*, Bp., Gondolat, 1982, 142–161.
- KÁTAY-BARBA Rafael Péter, *Kutyák a magyar krónikaábrázolásokban*, *História*, 2011/3, 13.
- KIBÉDI VARGA Áron, *Retorika, poétika, műfajok: Gyöngyösi István költői világa*, *Irodalomtörténet*, 1983, 545–591.
- KOVÁCS Sándor Iván, *A lírikus Zrínyi*, Bp., Szépirodalmi, 1985, 277–297.
- KOVÁCS Sándor Iván, *Koboz és virginál (Esterházy Pál költészetéről)* = K. S. I., *Eleink tündöklősege*, Bp., Balassi, 1996, 67–76.
- Magyar néprajzi lexikon*, főszerk. ORTUTAY Gyula, II, Bp., Akadémiai, 1979.

- NYÁGULY Judit, „Mert kibeszélésén nyelv ugyan elszárad” – Eszterházy Pál-olvasatok, Irodalomismeret, 2001, 20–24.
- PÁZMÁNY Péter *Összes munkái*, II, kiad. BREZNAY Béla, Bp., 1895.
- Physiologus – A Zsámboki-kódex állatábrázolásaival*, ford. MOHAY András, utószó KÁDÁR Zoltán, Bp., Helikon, 1986.
- PLATÓN, *Phaidrosz*, szerk. MIKLÓS Tamás, Bp., Atlantisz, 2005.
- PLESU, Andrei, *A madarak nyelve*, szerk. BOROS János, ford. HORVÁTH Andor, Pécs, Jelenkor, 2000.
- POE, E. A., *A műalkotás filozófiája* = E. A. POE *Válogatott művei*, Bp., Európa, 1981, 830–843.
- Régi Magyar Költők Tára*, XVI./9, szerk. VARJAS Béla, Bp., Akadémiai, 1990.
- Régi Magyar Költők Tára*, XVII./12, szerk. STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1987.
- Szent Biblia*, [h. n.], Bibliatársulat, [é. n.].
- Szimbólumtár*, szerk. PÁL József, ÚJVÁRI Edit, Bp., Balassi, 2001.
- ZRÍNYI Miklós *Összes művei*, szerk., utószó KOVÁCS Sándor Iván, Bp., Kortárs, 2003.